

Розділ У. ІСТОРІЯ

УДК 94(477) «1920/1930»: 281.9

О.М. ГАЛАМАЙ,

*к. і. н., ст. викладач кафедри всесвітньої історії
та методики викладання історичних дисциплін,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
ім. академіка С. Дем'янчука*

ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20-х рр. XX ст. У РОБОТАХ СУЧАСНИХ ІСТОРИКІВ

Анотація

Стаття присвячена огляду сучасної історичної літератури щодо проблем релігійного життя в Україні у 20-х рр. XX ст.

Аннотация

Статья посвящена обзору современной исторической литературы о проблемах религиозной жизни на Украине в 20-х гг. XX в.

Annotation

The article is devoted to inspection contemporary historical literatures to the problem of a religious life to Ukraine in 20-s years of the XX century.

Усвідомлення важливості релігійної сфери для сучасного українського громадянського життя актуалізує вивчення досвіду минулих десятиріч, зокрема 20-х рр. XX ст. Після відносної кризи історичних досліджень у середині 90-х рр. XX ст. розпочався новий етап розробки державно-церковної проблематики.

На початку XXI ст. історіографія поповнилася науковими дослідженнями проблем державно-церковних взаємин в Україні 1917-1930-х рр., у тому числі окремих конфесій українського православ'я. Серед них необхідно назвати спільну монографію В. Пашенка та А. Киридон [1], які розглядають формування політико-правової бази взаємин влади і церкви, процеси становлення та ліквідації Української автокефальної православної церкви, кампанію з вилучення церковних цінностей, антирелігійну пропаганду, репресії щодо духовництва у 30-х рр. Особливу сторінку у роботі посідає дослідження обновленської церкви. Автори запропонували періодизацію розвитку цієї церкви особливістю якої, на їх думку, полягала в кількох напрямках, "з одного боку як частини обновленського руху РПЦ, з іншого - як такого, що постав на власному національному ґрунті" [1, 167].

Механізм запровадження більшовицької моделі державно-церковних відносин на прикладі УАПЦ та Української Православної церкви (УПЦ) виклала у монографії А. Киридон, яка побачила світ у 2005 р. [2]. Доводячи факт праг-

нення більшовиків вести боротьбу за утвердження власних політичних та світоглядних ідеалів у суспільстві, автор підсумовує, що „особливістю церковного руху в Україні було те, що він мусив набрати одночасно національно-політичного характеру” [2, 313]. Переконаність окремих науковців щодо ініціативності ДПУ у створенні груп для розколу УАПЦ, зокрема ДХЦ, вважає занадто спрощеним підходом А. Киридон переконана, що розбіжності політичних позицій окремих автокефалії були лише вміло використані радянською владою для поглиблення розколу [2,139]. Визначальним чинником у виборі віруючими орієнтації А. Киридон вважає особу самого священнодіяча [2, 145].

Проблемі інституційного розколу православної церкви в Україні, котрий стався під впливом української революції 1917 р., присвячена монографія О. Ігнатуші [3], автор якої розглядає суспільно-політичні і етнокультурні впливи, що прискорювали або гальмували процес консолідації української національної церкви. На його переконання осередки “модернізованого православ’я на Київщині, Поділлі, Полтавщині [були] проявом більш сильного українського етнокультурного середовища в цих регіонах” [3, 137]. Стосовно обновленців цілком можна погодитись з автором, що було достатньо вагомим підстав для їх збереження і зміцнення за часів радянської влади [3,138]. Значна увага у дослідженні присвячена ставленню різних соціальних верств населення до церковних рухів, порівняльним кількісним характеристикам угруповань, їх видавничій діяльності.

У 2005 р. побачила світ монографія Т. Євсєєвої про Російську православну церкву в Україні 1917-1921 рр. [4]. Дослідниця доводить, що небажання РПЦ позбутися своїх імперських амбіцій, позначилося на українсько-російських відносинах, вилилося у суперечку про статус РПЦ в Україні, “адже втрата “святого Києва” не лише позбавляла “Третій Рим” претензій на вселенськість, а й провокувала кризу ідентифікації у, власне, російському суспільстві” [4, 242]. Саме вона відбилася на результатах боротьби українців за відновлення державності та створення Помісної церкви. Суголосною до висновків Т. Євсєєвої є позиція О. Хомчук у роботі, присвяченій історії існування УАПЦ в Україні і поза її межами [5]. Автор зазначає, що “Російська ПЦ успадкувала від Константинополя візантійську імперську психологію, що зробило з Церкви могутній інструмент охорони Російської імперії. І навіть тоді, коли імперія впала, Російська Церква лишилась тим, чим була, - охоронцем єдиної і неділимої Російської держави” [5, 184].

Питання існування обновленської церкви розглянуті у монографії С. Жилюка [6], автор якої висвітлює її діяльність в Україні 1922-1928 рр., характеризує державно-церковні та міжцерковні стосунки. Значна частина роботи присвячена з’ясуванню догматично-канонічних питань обновленського руху Він зазначає, що “Обновленська церква в Україні у порівнянні з патріаршою (тихонівською) мала більше канонічної аргументації, але завжди поступалася ос-

танній кількістю парафіян” [6, 322]. Дослідник робить висновок, що "життєздатність церкви обумовлювалася не критерієм канонічності, а її ідеологічними орієнтирами і підтримкою віруючих” [6, 322]. Зазначене дослідження, на жаль, не має завершеного хронологічного характеру, оскільки автор обмежується подіями 1928 р., а Український Синод проіснував до 1934 р. Слід підкреслити, що С. Жилюк не зводить конфліктність релігійно-конфесійної ситуації в Україні тільки до проблеми втручання більшовицької влади [7].

На Синодальній церкві у 20-30-і рр зосередив науковий інтерес О. Тригуб [8]. До проблем витоків обновленства та його періодизації звертається також і дослідниця А. Киридон [9-11]. Вона зупинилася на суспільно-політичних чинниках обновленства, не надаючи великого значення власне конфесійно-релігійним різночитанням і національним пошукам українства.

Проблемам релігійного розбрату в українському православ'ї присвячені дисертації Р. Белоглазога [12], Б. Змерзлого [13]. Питаннями обновленства переймалися дослідники В. Шнира [14] та Г. Білан [15].

Так, Г. Білан розглядає Живу Церкву, Українську Синодальну церкву як рух. Автор вважає, що його формування відбулося під час революції 1905-1907 рр., котра “захопила нижчі церковні прошарки - біле духовництво, яке зажадало перегляду принципів системи церковного управління, котрою було приречене на безправ'я на підставі канонів, окремі з яких давно не відповідали історичним реаліям”, ідейним центром обновленства в Україні став Харків. Дослідниця зазначає, що “активізація кліру спричинила формування якісно нового конфесійного середовища, у якому новітні ідейні концепції і новоутворені політичні фракції діставали схвалення вже тільки тому, що були новими, приходили на зміну старому...” [15, 9]. Окремий параграф дисертації присвячений з'ясуванню ролі влади у поширенні обновленської церкви. Вона вважає, що обновленці в альянсі з більшовиками вбачали шанс на порятунок Православ'я [15, 17], відтак допускає, що для ДПУ більш вигідним було роздмухування полум'я внутрішньоцерковної війни, ніж негайне знищення супротивників обновленства [15,12]. Особливостями обновленської церкви Г. Білан вважає відносну прогресивність, спроби врахувати соціально-політичну ситуацію при формуванні курсу конфесійної політики, організаційну активність її принципових прихильників. До особливостей українського обновленства дослідниця відносить: злагоженість дій і внутрішню дисципліну обновленського активу, відсутність надмірного радикалізму при нововведеннях і зародженні автокефальної тенденції [15, 13]. Разом з тим, роботі притаманні ряд суперечностей. Так, довівши, “що у 1926 р. УСЦ, хоч і втратила провідну роль, проте зберегла вплив у релігійному світі”, дослідниця вказує на майже повне завмирання її діяльності у 1926 р. у Катеринославській, Одеській, Запорізькій округах та “практичну непомітність” у Києві [15, 11]. Можна подискутувати і з приводу тези про внутрішнє розшарування обновленства в Україні, спричинене максимальним

врахування українськими спецслужбами досвіду московського ДПУ [15, 15]. Г. Білан вважає що в Україні обновленська церква виявилася ближчою до норм традиційного Православ'я і більш визнаною віруючими [15, 17]. Такі моменти вказують на необхідність подальшого, більш глибокого дослідження обновленства в Україні.

Свої дослідження у становленні і розвитку православ'я в Україні, у тому числі його існування за часів радянської влади, роблять і представники сучасного духовенства. У 2003 р вийшла друком робота архієпископа Ігоря Ісиченка, викладача історії Христової Церкви в Україні в Колегії патріарха Мстислава у Харкові [16]. Автор переконаний, що реформаційний дух в обновленській церкві був потужнішим, ніж в УАПЦ, саме тому, Жива Церква була використана більшовицьким режимом, щоб вивести з-під впливу УАПЦ патріотично налаштовану православну спільноту [16,307]. Водночас, він вказує на занепад її структури з втратою підтримки радянської влади [16, 308].

Таким чином, сучасна українська історіографія з питань релігійного життя 20-х рр. ХХ ст. в Україні позначилася новим піднесенням у розробці цієї проблеми. Дослідниками були досліджені як нові аспекти державно-церковних взаємин, так і збагачені новим фактичним матеріалом та переосмислені вже існуючі історичні оцінки.

Література:

1. Пащенко В., Киридон А. *Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917-1930-ті роки* - Полтава, 2004. - 335 с.
2. Киридон А *Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років*. - Тернопіль: „Підручники і посібники”, 2005. — 383 с.
3. Ієнатуша О. *Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (ХІХ - 30-і рр. ХХ ст.)*. - Запоріжжя: Поліграф, 2004. - 440 с.
4. Євсєєва Т.М. *Російська православна церква в Україні 1917-1921 рр конфлікт національних ідентичностей у православному полі*. - К.: Інститут історії України НАН України, 2005. - 362 с.
5. Хомчук О. *Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках “константинопільського визнання”*. - Чикаго, 2002. - 621 с.
6. Жилюк С.І. *Без апологетики. Витоки оновлення православної церкви в Україні*. - Житомир: Полісся, 2000. - 149 с.
7. Жилюк С.І. *Обновленська церква в Україні (1922-1928рр.)*. - Рівне, 2002 - 384 с.
8. Тригуб О.П. *"Обновленський рух" в сучасній українській історіографії (1990-2002 рр.) // Наукові праці*. - Т. 26 -Вил. 13. *Історичні науки*. - Миколаїв, вид-во МДПУ ім. П. Могили, 2003. - С. 138-143.
9. Киридон А. *Втілення радянської моделі державно-церковних відносин в*

Україні. / проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць, вип. 13 -К - Інститут історії України НАН України, 2005. - С 274-294.

10 Киридон А. Обновленство в Україні: причини виникнення та спроби періодизації// Історична пам'ять. - Полтава, 2000. - № 1-2. - С. 152-160

11 Киридон А.М Православна церква в Україні ХХ ст.: сучасна вітчизняна історіографія проблеми. / Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. - Кам'янець-Подільський: Оіюм. 2001. - С. 700-710.

12. Белоглазов Р.М. Політика радянської влади щодо релігійних конфесій у 1920-і роки (за матеріалами Кримської АСРР): Автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 /Харківський Національний університет. - Х, 2002. - 20 с

13. Змерзлий Б. В. Політика Радянської держави щодо Російської Православної Церкви у Криму у 1921-1929 роках: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Таврійський нац. ун-т. - Сімферополь, 2000 - 19 с.

14 Шнира В.В. Обновленський православний рух в Україні (1922-1927 рр.) //Історична пам'ять. - Наук. зб. - Полтава. - 2001 - № 1-2. - С. 129-132.

15. Білан Г. Обновленський рух в Україні 20-30х рр. ХХ ст.: Автореф. дис. .. канд. іст. наук: 07.00.01 /Запорізький Національний університет. - Запоріжжя, 2005. - 20 с.

16. Архієпископ Ігор Ісіченко. Історія Христової Церкви в Україні - Х.: Акта, 2003. - 472 с.